

דמוגרפיה – סכנה קיומית או מיתוס?

עזרה זהר

"דמוגרפיה 2003-2020"² נאמר שהיא הופצה בעשרות אלפי עותקים, לאליטה ולצבור הרחב). מלבד הימנעות המחבר מלהזכיר, ולו פעם אחת, שקיימות תחזיות דמוגרפיות אחרות – ישנם נתונים רבים בחוברת עליהם ניתן להתווכח. הוא קובע, למשל, שהריבוי הגדול בארצות המתפתחות יימשך עוד שנים רבות, למרות שהנתונים הדמוגרפיים בעולם מראים מגמת ירידה. סופר רואה סכנה לישראל מן השינויים הדמוגרפיים הצפויים בשני העשורים הבאים, ומצייר תמונה מאיימת של התמוטטות המערכות הסביבתיות והשלטוניות. בטבלת 'תחזית גידול האוכלוסייה' המופיעה בחוברת הוא מציין שבשנת 2020 יחיו בארץ 6.3 מיליון יהודים (גידול של כ-20%) בעוד האוכלוסייה הערבית שבתוך הקו הירוק תגדל, לדעתו, מ-1.11 מיליון ל-2 מיליון, כלומר, כמעט תכפיל את עצמה.

דומה כי סופר מבסס את הערכותיו על ריבוי טבעי בלבד, מפקפק בפוטנציאל העלייה ובסיכויים להימשכותה, ולמעשה בוחר להתעלם ממנה ומהשפעתה על הנתונים הדמוגרפיים.

לטענתו של פרופ' סופר עלינו להיפרד מן הערבים, שאם לא-כן היחס המספרי בינינו לבינם ילך ויחמיר, והתוצאה תהיה שהדור הבא, ילדינו, לא יחיו כאן. לתורתו של פרופ' סופר השפעה מרובה על מקבלי ההחלטות בארץ, ויש לראות בה את אחד הגורמים לזירוז הקמת גדר ההפרדה.

★

בדיעבד התחזיות הדמוגרפיות הללו – של פרופ' בקי, פרופ' דה-לה-פרגולה וכל האחרות מסוגן, החל מתחילת המאה הקודמת – התבדו. במדינת ישראל של סוף 2004 ישנו רוב יהודי ברור, למרות התחזיות שלא נתנו לכך סיכוי,

ציבור המודאג שואל – הנכון הוא שהדמוגרפיה מהווה סכנה קיומית, או שמא מדובר במיתוס? מראשית הציונות היתה הדמוגרפיה מדע, או פסוודו-מדע, בעל השפעה על הפוליטיקה. מרבית התחזיות הדמוגרפיות ניבאו שחורות לעתיד העם היהודי בארץ-ישראל: בתחילת המאה הקודמת פנה ההיסטוריון הנודע שמעון דובנוב אל תיאודור הרצל והזהיר אותו כי אין סיכוי רב לפועלו, כיוון שתעבורנה עשרות בשנים עד אשר יהיו בארץ-ישראל 500 אלף יהודים, לעומת מיליוני הערבים; ועדה בריטית שנשלחה ארצה על מנת לברר את סיבת מאורעות 1929, טעתה בכל ארבע החלופות שהציעה לגבי גידול האוכלוסייה;¹ ב-1948 פנה אל דוד בן-גוריון פרופסור רוברטו בקי (דמוגרף שעלה מאיטליה ולימים היה לראש הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), והציע לו שלא להכריז על הקמת המדינה, שכן זו לא תוכל להתקיים כאשר צפוי בה רוב ערבי מוחץ; ב-1967 פנה השר פנחס ספיר אל ראש-הממשלה לוי אשכול, ביחד עם כמה פרופסורים, והציע לו לסגת מן השטחים שכן בעוד 20 שנה, כלומר ב-1987, יהיה בארץ-ישראל רוב ערבי; ופרופ' דה-לה-פרגולה אמר, לפני העלייה הגדולה מבריה"מ-לשעבר, שיהודי בריה"מ ילכו לקנדה ולארזה"ב, אך לא יבואו לכאן.

והיום סובב בארץ פרופ' ארנון סופר, יו"ר אגף המחקרים הגיאוגרפיים במרכז לביטחון לאומי של אוניברסיטת חיפה, ומפיץ ברבים אותה התורה באמצעות הרצאות וחוברת אותה הוציא בנושא. (במהדורת 2003 של החוברת,

¹ Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August 1929, London, 1930, His Majesties Stationary Office, Page 202.

² Arnon Soffer, *Israel, Demography 2003-2020, Dangers and Opportunities*, Haifa 2003.

פרופ' עזרה זהר הוא חבר מערכת נתיב. עם ספריו האחרונים נמנים: *A Concubine in the Middle East* בהוצאת גפן (ובעברית: *פילגש במזרח התיכון*, הוצאת דביר 1994) וכן *מה קורה מה? בעריכתו, הוצאת מרכז אריאל, 2004.*

העריכו הערכת-יתר את הריבוי הטבעי הערבי, כנגד תת-הערכה של הריבוי היהודי.

מדוע טעו הדמוגרפים בתחזיותיהם ומדוע תחזיתו הנוכחית של פרופ' סופר נראית, לכל הפחות, מפוקפקת?

אי-התחשבות במודל הסטטיסטי השוודי

הסיבה הראשונה לכך היא אי-הבנה של דגם הילודה הערבי. באירופה פותחו דגמים לסטטיסטיקת הלידות והפטירות, שהמוקדם שבהם מכונה "המודל השוודי"³ (שוודיה היתה המדינה הראשונה שאספה נתונים דמוגרפיים). לפי דגם זה קיימים ארבעה שלבים בנושא הדמוגרפי, החלים בזה אחרי זה:

- בשלב הראשון, כאשר רוב העם עדיין מתפרנס מחקלאות, הן הילודה והן התמותה גבוהות מאוד. גידולו של ילד בתנאים אלה הוא זול, ולאחר שנים מועטות תורם הילד להכנסותיה של המשפחה. בשלב זה הריבוי הטבעי הוא נמוך (רמות ילודה ותמותה גבוהות) ויכול אפילו להיות אפסי, כפי שהיה, למשל, אצל האוכלוסייה הברוטית בנגב ובסיני לפני קום המדינה;
- בשלב השני מביאים השיפורים בהיגיינה, ברפואה ובתזונה לירידה משמעותית בתמותה, וכך נוצר ריבוי טבעי מואץ;
- בשלב השלישי חלה ירידה הן בילודה והן ברמת התמותה;
- בשלב הרביעי מתהווה שיווי-משקל חדש בין ילודה ותמותה. זאת משום שעלות הגידול של ילד בחברה מפותחת הוא יקר ויש לפרנסו שנים רבות, ואילו תרומתו לכלכלת המשפחה אפסית למעשה עד גיל מבוגר למדי. בשלב זה הריבוי הטבעי יכול להיות נמוך מאוד ואפילו שלילי, כפי שהוא באירופה היום.

המומחים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הכירו את הערבים כאשר היו בשלב הדמוגרפי השני, כלומר, השלב בו נמצאת התמותה בסימן ירידה גדולה והילודה ממשיכה כקודם – דבר היוצר ריבוי טבעי גבוה. הם פיתחו את התיאוריה לפיה המודל השוודי אינו מתאים לערבים, משום שתמיד יהיו בעלי ריבוי טבעי גבוה – תיאוריה שערפאת ניסה אף הוא להפיץ בדברו על נפלאות "הרחם הפלשתינית". הנחה בסיסית זו התבדתה, והתברר שהמודל השוודי חל על הערבים כעל כלל העולם. משנת 1965 ועד אמצע שנות ה-80 חלה אצל המוסלמים ירידה של כשליש ברמת הילודה ובריבוי הטבעי, ובנתון משוקלל של האוכלוסייה הערבית כולה – כולל נוצרים ודרוזים – הירידה גדולה אף יותר.⁴ הירידה כונתה על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "דרמטית". תקפות העקומה מתחזקת על-ידי הממצא האומר שככל שלאישה ערבייה מספר שנות לימוד רב יותר, כך מספר ילדיה קטן יותר.⁵ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מדווחת כי במשך השנים חלה ירידה בגודל המשפחה הערבית בישראל.⁶

אי-הערכה של ההגירה הערבית ושל העלייה היהודית ארצה

אמצע המאה ה-19 (לפחות), ההגירה אל ומארץ-ישראל הינה הגורם המכריע בקביעת כמות והרכב האוכלוסייה. משנת 1890 ועד 1947, משך פחות מ-60 שנה, שילש עצמו היישוב הערבי מ-400 אלף ל-1.2 מיליון. הסופר האמריקאי מרק טווין תיאר בספרו "מסע תענוגות לארץ הקודש" (1867) את ביקורו בארץ-ישראל במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. הוא מצא "ארץ חרבה נתונה לעשבים שוטים... ולא ראינו יצור אנושי אחד בכל הדרך להר תבור... ארץ-ישראל יושבת עטויה שק ואפר. רובצת עליה קללה שהובישה את שדותיה והצמיתה את אונה... ארץ-ישראל שוממה ומכוערת... זוהי ארץ שיממון, חוסר תוחלת ושרון-לבי".⁷ מי שקרא ספר זה מבין שריבוי האוכלוסייה הערבית בארץ-ישראל, החל מ-1890 ועד אמצע המאה ה-20 לא יכול היה להתממש ללא הגירה מן הארצות השכנות. ואכן היתה אז הגירה ערבית, במיוחד ממצרים, עבר-הירדן והחורן, אשר נמשכה לכאן בעקבות הזדמנויות עבודה שהציעו הממשל הבריטי והמפעל הציוני.

★

באשר לעלייה היהודית: בתקופת המנדט הבריטי גדלה האוכלוסייה היהודית פי 10 בתוך שלוש עשרות שנים, היינו: מכ-60 אלף יהודים ב-1917 הגיעה ל-600 אלף ב-1947. הרוב המכריע בא מעלייה. ממלחמת העצמאות ועד 1952, במשך כ-4 שנים בלבד, גדל היישוב היהודי ב-130 אחוזים והגיע ל-1.2 מיליון, בעוד היישוב הערבי קטן, שכן בנוסף לעלייה היהודית יצאו 150 אלף ערבים מארץ-ישראל (רובם של המכונים "פליטים ערביים" נותר בגבולות ארץ-ישראל, ביהודה, שומרון ועזה). מאז ועד היום הולכת וגדלה האוכלוסייה היהודית, בעיקר כתוצאה מן העלייה, והיום היא מונה למעלה מ-5 מיליון נפש – חרף ירידה לא מבוטלת במהלך כל השנים. נתונים אלה מוכיחים שהיישוב היהודי גדל בערך באחוז אחד לשנה והגיע עד למעלה מ-60 אחוזים מן האוכלוסייה בארץ-ישראל המערבית כולה, כולל ישי"ע, ועד למעלה מ-80 אחוזים במדינת ישראל כבר בשנות ה-70 של המאה העשרים.

★

מדוע לא הצליחו הדמוגרפים המוקדמים לחזות נכונה את השפעת העלייה? ראשית, משום שהיו חניכי אוניברסיטאות אירופאיות, ובתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה לא היתה באירופה הגירה בקנה-מידה גדול ולכן היתה זו לגורם זניח בחישוביהם. הגירה גם אינה גורם שקל לחשבו ולצפות. שנית, התייחסותם לעלייה הסתמכה במידה רבה על הנחות לגבי האפשרויות הפוליטיות, או במילים פשוטות: הם האמינו שלא תהיה יותר עלייה גדולה, משום ש"ליהודי רוסיה לא נותנים ויהודי אמריקה לא רוצים".

★

³ ג. לם (עורך) מבוא לדמוגרפיה, לפי הרצאות של פרופ' ר. בקי, אקדמוון, ירושלים 1967, כרך א' ע' 90.

⁴ שנתון סטטיסטי לישראל 1986, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

⁵ ר. בקי, האנציקלופדיה העברית, כרך ו', "ארץ-ישראל, אוכלוסייה עמי 707-666.

⁶ שנתון סטטיסטי לישראל 2002.

⁷ מרק טווין, מסע תענוגות לארץ הקודש, הוציא, עמ' 163-162.

מאפייני העלייה היהודית

מה וכמה מאפיינים קיימים לעלייה היהודית לארץ-ישראל:

א. עלייה יהודית היא תופעת קבע, שלא נפסקה אפילו לשנה אחת משנת 1882 ועד היום (על תקופות קדומות יותר אין נתונים סטטיסטיים); מתוך כל אלף יהודים בגולה, עלו לארץ 2 יהודים בתקופת השלטון העות'ומני, 1 לאלף בתקופת המנדט, ו-6 יהודים לאלף עלו בתקופה הראשונה לקיומה של מדינת ישראל. בשנות התשעים של המאה העשרים עלו בוודאי יותר, אולי 10 לאלף. זהו ממצא חשוב ביותר.

ב. ניתוח העלייה מלמד שאין היא תופעה רצופה שניתן לחשבה בממוצעים, אלא היא מתרחשת במתכונת של גלי-עלייה המונית, כמו שהיתה העלייה מבריה"מ- המתפרקת בתחילת שנות ה-90, כשביניהם גלי עלייה קטנים או בינוניים. דמוגרפים רבים, ובמיוחד הרשמיים, לא ראו זאת ועל כן טענו בשנות השבעים כי מעתה ואילך תהיה רק עלייה קטנה ולא משמעותית. במקום לחשוב במונחים של אפשרויות פוליטיות, היה עליהם לראות את העלייה היהודית כתופעה כוללת, בעלת חוקים משלה. המעטים שהבינו זאת לא הופתעו בתחילת שנות התשעים.

ג. במה שנוגע לעתיד, ניתן לשער כי מה שהיה הוא שיהיה, או לספר את הבדיחה הידועה: כאשר היהודי האחרון יעזוב את מוסקבה, יבואו מיליון יהודים לתחנת הרכבת להיפרד ממנו.

הריבוי הטבעי הערבי בארץ-ישראל

אמור, תנועת תושבים אל תוך ארץ-ישראל המערבית וממנה היא הגורם המכריע במניין והרכב האוכלוסייה בארץ. עם-זאת, כדאי לבחון מה קרה לעקומת הלידות הערבית ול"רחם הפלשתינתי" המפורסמת:

עם קום המדינה היה שיעור הריבוי הטבעי של הערבים 38 נפש לאלף. בשנת 1965 עלה ל-45 נפש לאלף, ולאחר מכן החל לרדת בהדרגה עד ל-30.4 לאלף בשנת 1986 – ירידה של 33%. אחרי 1986 החלה העקומה שוב לעלות קצת, ומעניין לבדוק מדוע.

נפתח בתיאור המקרה של המחבל טובאסי, שהתפוצץ בחיפה במרץ 2002 והרג 14 איש. טובאסי היה בעל תעודת זהות כחולה, ולכן לא נבדק במחסום והצליח לעבור עם מטענו. כיצד הגיע לכך שתהיה בידיו תעודת זהות ישראלית? את השתלשלות העניין מספר משה סגל בספרו "בעיניים פקוחות":⁸ אמו של טובאסי היתה נשואה וחיה בכפר מוקבילה שבתחום מדינת ישראל. לפני שנים התגרשה מבעלה והתחתנה עם גבר מג'נין. אזרחותה הישראלית נשללה ממנה. בשנת 1995, לאחר שפנתה לבג"צ, הוחזרה לה האזרחות הישראלית ועמה החזר של 29,000 שקלים.

מסתבר שעשרות אלפי פלשתינים, וכן ערבים מארצות שכנות, חודרים לתוך שטח ישראל, מצהירים ומקבלים מעמד של אזרחי ישראל במטרה ליהנות מן ההקצבות המשמעותיות שישראל מחלקת: ב-2001 שילמה המדינה

⁸ משה סגל, בעיניים פקוחות, כתר 2003.

⁹ רותי סיני, הארץ, 4 ביוני נואר 2004.

¹⁰ זאב גלילי, "היגיון בשג" עוין", מקור ראשון, 20 פברואר 2004.

¹¹ משה סגל, שם.

עבור הילד הרביעי 694 שקל, עבור החמישי והשישי 856 שקלים לכל ילד, ובסך-הכל 3091 שקלים עבור שישה ילדים.⁹ זוהי הכנסה גבוהה, במיוחד למשפחות בנות 10 ילדים ויותר – נתון שכיח אצל ערבים יחסית להוצאות המחיה, משום שבשוק הערבי, ובמיוחד הבדווני, יוקר המחיה נמוך בשלש לפחות מזה של השוק היהודי. אין ספק שרמת קצבאות כזו היא תמריץ משמעותי לריבוי האוכלוסייה הערבית. אף שהקצבאות הורדו לאחרונה בכ-40 אחוזים, הרי רבים חוששים שעם שובה הבלתי-נמנע כמעט, במוקדם או במאוחר, של ש"ס לממשלה – הקצבאות תעלינה שוב.

שתי הטכניקות העיקריות להשגת אזרחות ישראלית בהן משתמשים ערבי יו"ש הן "איחוד משפחות" ו"השבת אזרחות ותושבות". בן-הזוג שזכה באזרחות מביא את ילדיו מנישואין קודמים, כולל אשתו והוריו. האפשרויות הפתוחות בפניו הן רבות: נישואין פיקטיביים, גירושין פיקטיביים, נישואין פוליטיים ועוד טכסיסים שכולם מטרה אחת: לגור בתוככי ישראל הקטנה או ב"רשות הפלשתינית", ולקבל את כספי קצבאות הילדים הישראליות היישר לבנק.

בשבועון "מקור ראשון" מספר זאב גלילי¹⁰ על אדם הטוען שכל ילד ערבי עולה למדינת ישראל 3000 דולר בשנה. לא בדקתי את הנתון, אך גם אם הוא עומד על מחצית מסכום זה – לפנינו תמריץ רציני ביותר להגברת הילודה הערבית. כאשר ניתנת מתנה שנתית בת אלפי דולרים, משתלם להישען על כך כפרנסה. תקצר היריעה מלתאר את המתחולל בתחום זה. ישנן משפחות, במיוחד בקרב הבדווים, שהריבוי הטבעי שלהם היה אפסי עד הקמת מדינת ישראל, ואילו היום קיימת אצלם ממש "תעשיית ילדים" באמצעות ההיתר לריבוי נשים, המותר שם למרות שהדבר מנוגד לחוק. כך מביאים נשים זולות מהר-חברון או מעזה, ומקימים משפחות ענק. הנשים בחלקן חוזרות לעזה, והילד הופך להיות זכאי וממשיך לקבל מענק ישראלי קבוע. יתרה מזאת, צילום האישה הבדווית עבור תעודת הזהות נעשה כאשר פניה מכוסים ברעלה – כך שלמעשה אין תמונה מזהה, ונשים יכולות להעביר את תעודות הזהות שלהן מאחת לשנייה ולהביא באמצעותן אחות או קרובה אחרת מחברון או מעזה. האחות יולדת כאן, הילד נרשם בתעודת הזהות של אחותה הישראלית – ועתידו הכספי מובטח.

כמו תמיד, הבנת התהליך מציעה את הדרך לפתרון. מתברר שהנתונים האמיתיים אינם צריכים להפחידו ואין יסוד להניח שהמצב, המתפתח לטובתנו מזה קרוב למאה שנה, ינוע לפתע בכיוון הפוך. אין סיבה לחשוב שהעלייה היהודית לא תימשך כפי שהיתה מזה 125 שנה, ואף אין צורך להיבהל מעקומת הילודה הערבית. אם היא תתנהל בתנאים נורמליים, כלומר: ללא תמריץ כספי משמעותי כל כך (כפי שהיה ממלחמת העצמאות ועד 1986) וללא ההטבות המפליגות של ממשלת ישראל, היא רק תמשיך לרדת.

מסקנה רלוונטית לגבי השפעת התמיכות הכספיות על שיעור הילודה נוכל להפיק מהעובדה שנשים חרדיות אשר נישאו לפני 1955 ילדו במהלך חייהן 2.9 ילדים בממוצע, ואילו אלה שנישאו בין 1980 ל-1990 ילדו בממוצע 5.9 ילדים.¹¹

שמעודדות ילודה ערבית, אלא קודם כל כניסת ערבים מתמשכת לתוככי מדינת ישראל. בריחה מאזורים המיושבים בערבים לא תעזור לנו, אם נמשיך לנהוג כאילו דאגתנו העיקרית היא גידול מואץ של האוכלוסייה הערבית. מה שצריך לעשות הוא למצוא את הדרך שתאפשר ליהודים בעלי משפחות גדולות לקבל תמיכה ממקור אחר ולא מן הממשלה, ולהקטין משמעותית או לבטל את התמיכה הממשלתית לכולם. ישראל אינה חייבת להיות המדינה הנדיבה ביותר בעולם בתמיכתה בילדים, וכמו-כן אין שום סיבה להרשות פוליגמיה המנוגדת לחוק. יש גם לבטל את החוק לפיו כל מי שמתחתן עם אזרח ישראלי – הופך אוטומטית לאזרח ישראלי. זהו חוק שנחקק במיוחד למען הערבים, כי יהודי או יהודייה הופכים ממילא לבעלי אזרחות ישראלית מתוקף חוק השבות. יש להתאים נהלים וחוקים כך שלא יהיה בהם עידוד לחדירת ערבים ארצה, חוקים שימנעו ניצול לרעה של ההטבות שישראל נותנת לאזרחיה, כולל אזרחיה הערבים. ואין בכל אלה ולו שמץ של גזענות כי אם דאגה לכך שמדינת היהודים אכן תישאר יהודית.

אם ננהג כך, אין מקום לדאגה שיחול שינוי במאזן הדמוגרפי בארץ-ישראל, וכדאי לזכור שבסיכומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לקראת ראש-השנה תשס"ה נמסר שאחוז היהודים באוכלוסיית מדינת ישראל הוא 81% ושל הערבים 19%.

בנוגע לכושר הילודה הפנומנלי, כביכול, של הערבים, ראוי להביא נתון נוסף. אם בשנת 1948 נותרו בגבולות ישראל רק 130,000 ערבים והיום מספרם הוא כ-1.2 מיליון, ההנחה היא שהם הכפילו את מספרם פי 10 ב-55 שנים באמצעות ילודה בלבד. אולם אם נבדוק נתון זה יותר לעומק, יתברר שכבר אחרי מלחמת העצמאות הסכימה ישראל לחזרתם של כ-100 אלף ערבים מיי"ש לגבולות ישראל, ומשנת 1967 ואילך נוספו כ-200 אלף ערביי ירושלים. ערבים שנכנסו לארץ דרך איחוד משפחות וכד' מונים לכל הדעות כ-100 אלף, וזאת בשנים האחרונות בלבד. מכאן שלפחות 400,000 ערבים בישראל אינם צאצאיהם של הערבים שנותרו בארץ בשנת 1948, ואם נוסיף לנתון זה את צאצאיהם שלהם, נמצא את "הרחם הערבית" פחות מאיימת.

עידוד הריבוי הערבי על-ידי ישראל

נתונים המובאים לעיל מוכיחים בעליל שהניסיון "לברוח", "להתנתק" ולהסתתר מאחורי גדר-הפרדה – לא ישיג את מטרתו. על האזורים שמהם מציע סופר לברוח כעת, יהיה צורך להוסיף אזורים נוספים בעוד עשור. הדרך היחידה שתוכל להביא לנורמליזציה של הדמוגרפיה בארץ-ישראל ולהמשך גידולה של האוכלוסייה היהודית ביחס לערבית, היא להפסיק לא רק תמיכות